

УДК 001.89'1:172.4

DOI:10.53317/2786-4774-2021-1-1

Методологічні проблеми міждисциплінарних досліджень миру

Анотація. Зростання напруженості у світі та загроза глобального самознищення людської цивілізації детермінували появу нових міждисциплінарних наук, які мають на меті дослідження способів розв'язання суперечностей та підвищення ефективності мирного процесу. Після Другої світової війни проблеми миру стали об'єктом наукового дослідження кількох дисциплін: полемології, іренології, конфліктології й вивчення миру, які співіснували та конкурували у питаннях методів і способів пізнання та досягнення миру. Протягом 1960–1980 рр. пріоритетне місце посіло вивчення миру, яке розширило і поглибило об'єкт і методи дослідження та трансформувалося в дослідження миру – міждисциплінарну наукову галузь вивчення й аналізу передумов формування міцного миру. Дослідження миру поєднувало дослідження конфліктів, дослідження розвитку, філософсько-етичні роздуми, історичний контекст та теорію міжнародних відносин. У дослідженні миру викристалізувалися дві основні школи. Американська традиційна школа (Дж. Бартон) займалася переважно підтриманням миру шляхом аналізу національних інтересів,

міждержавних відносин, контролю над озброєннями, роззброєнням, балансом сил, методами встановлення миру „зверху”. Скандинавська критична школа (Й. Галтунг, Б. Роллінг, К. Боулдінг), ґрунтуючись на оновленій соціальній доктрині католицької церкви (енцикліки Іоанна XXIII, Павла VI), вивчала глибинні основи конфлікту та розробила теорію позитивного миру як стану відсутності не тільки безпосереднього, але й структурного насильства. На початку XXI ст. дослідженням миру як академічною дисципліною займається понад 300 наукових осередків та університетів.

Сучасні дослідження миру фокусуються на проблематиці зміни клімату, тероризмі, сталому розвитку, занепах держав, порушеннях прав людини. Методологічною проблемою дослідження миру є певна неусталеність термінології. Р. Зайдельман висловився про дослідження миру як про „дисципліну на стадії немовляти”. Можна прогнозувати, що перехід до гібридного типу війн та виникнення нових загроз міжнародній безпеці стимулюватимуть появу нових напрямів досліджень миру.

Ключові слова: мир, війна, конфлікт, дослідження миру, вивчення миру, мирний процес, конфліктологія, полемологія.

Микола Генік,
кандидат історичних наук,
доцент, Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника
ORCID: 0000-0002-5716-8299
mykola.genyk@ukr.net

Mykola Genyk,
PhD in Historical Sciences,
Associate Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University
ORCID: 0000-0002-5716-8299
mykola.genyk@ukr.net

Methodological problems of interdisciplinary peace research

Abstract. The increase in international tensions and the threat of global self-destruction has determined the appearance of new interdisciplinary sciences aimed to investigate ways of contradictions resolving and raising the peace process's effectiveness. Since the Second World War, issues of peace have become the object of study for several disciplines: polemology, eirenology, conflict resolution, and peace studies. They coexisted and rivalled in questions of methods and ways of cognition and achievement of peace. From 1960 to 1980, peace studies had been taking the first place. It had broadened and deepened the object and methods of peace research and been transformed into a separate interdisciplinary scientific field for studying and analyzing the preconditions for forging a lasting peace. Peace studies has combined conflict studies, development studies, philosophical-ethical reflections, historical context, and the international relations theory. Within peace research, two main schools have coalesced. The American traditional school (J. Burton) went in for peace keeping through predominantly analyzing international relations, arms control, disarmament, balance of power, and methods to establish peace „from the top”. The Scandinavian critical school (J. Galtung, B. V. A. Rolling, K. Boulding), based on updated social doctrine of the catholic church (the encyclicals of Pope John XXIII and Pope Paul VI), studied the underlying basis of conflict, having developed the theory of positive peace as a state of absence of not only direct but also of structural violence. Since the beginning of the 21st century, over 300 academic institutions and universities have been engaged in peace studies. Current peace research focuses on problems of global climate change, terrorism, sustainable development, failed states, and violation of human rights. At the same time, unsteady terminology is a significant problem of peace studies. R. Seidelman spoke about peace studies as a discipline in its infant stage. Evidently, a hybrid type of warfare, novel compound risks and threats to international security will promote the appearance of new directions of peace research.

Key words: war, conflict, peace studies, peace research, peace process, conflict resolution, polemology.

Зростання напруженості в світі і загроза глобального самознищення людської цивілізації детермінували появу нових міждисциплінарних наук, які мають на меті дослідження способів розв'язання суперечностей та ефективності мирного процесу. Пріоритетне місце серед них займає дослідження миру – галузь автономних міждисциплінарних досліджень передумов формування міцного миру. Інституційно ця галузь оформилася після Другої світової війни, яка стимулювала зацікавлення вчених проблемами миру в науковому аспекті. Дослідження миру еволюціонувало разом із розвитком окремих наук, насамперед теорії міжнародних відносин, політології, конфліктології, соціології та ін., реагуючи на зміни міжнародної ситуації та критичне переосмислення власних теоретичних концепцій і методів.

Метою статті є аналіз основних проблем наукового становлення міждисциплінарної галузі дослідження миру. Це передбачає реалізацію таких завдань: виокремити причини появи наук, що займалися вивченням

миру після Другої світової війни; прослідкувати розходження між різними галузями і науками, які намагалися пояснити феномен миру; виділити і охарактеризувати основні етапи розвитку і школи досліджень миру; розглянути основні об'єкти вивчення у дослідженні миру; вивчити формування і основні положення концепції позитивного миру; виділити зміну проблематики досліджень миру в останні десятиліття; визначити основні проблеми, з якими стикається дослідження миру в Україні.

Наукова новизна цієї наукової розвідки полягає у спробі аналізу методологічних проблем дослідження миру на етапі зародження науки і в сучасних умовах, зокрема в Україні.

Актуалізації досліджень миру в повоєнний період сприяла поява глобальних загроз існуванню людства внаслідок кардинальних змін у способі ведення війн та в системі міжнародних відносин. Дві світові війни, наявність зброї масового знищення, етнічні, релігійні і расові конфлікти ставили перед інтелектуалами завдання пошуку альтернативних рішень для розв'язання суперечностей. Статут ООН (26 червня 1945 р.) визнавав збереження миру своїм пріоритетним завданням. Додатковим стимулом для досліджень проблем миру став рух ненасильства, чільними представниками якого були М. Ганді та М. Л. Кінг.

Проблеми миру стали об'єктом дослідження одночасно кількох дисциплін: полемології, іренології, розв'язання конфліктів і вивчення миру. Ці дисципліни протягом десятиліть співіснували в науковому середовищі і конкурували у питаннях методів ефективного пояснення і осягнення феномену миру. У перші повоєнні роки ініціативу вивчення проблем миру перехопила полемологія (гр. πόλεμος – війна), яка етимологічно була наукою про війну, хоча її представники визначали її як науку про мир, тобто шляхи й засоби побудови мирного суспільства. Основоположником нового напрямку вважається директор Французького інституту полемології Г. Бутуль [1; 2, s. 248]. Він висунув ідею створення міждисциплінарної науки про мир, яка мала б досліджувати анатомію і функції війни та прагнути науково визначити об'єктивні й суб'єктивні умови тривалого миру. Перефразувавши латинський афоризм „Хочеш миру – готуйся до війни” (“Sivis pacem para bellum”), Г. Бутуль завдання полемології визначив максимом „Хочеш миру – пізнай війну” (“Si tu veux la paix connais la guerre”) [3, s. 224; 4, s. 23].

Предметом полемології є мир, війна і конфлікти. Основними галузями дослідження – загальна соціологія війни (дослідження ритмів войовничості), етіологія війни (чинники вірулентності, вивчення структурних і безпосередніх причин конфліктів) та проспекція (полемологічний барометр) [5, s. 23–24]. До головних проблем дослідження Г. Бутуль відніс причини війн, їх анатомію та функції. Періодичність війн він вбачав у біологічній і кризово-економічній циклічності та індивідуальній і колективній агресивності.

Г. Бутуль виділяв такі рівні дослідження полемології: опис матеріальних фактів, опис психічної поведінки та намірів сторін, що конфліктують; пояснення матеріальних і психічних фактів, поглядів і доктрин, які стосуються конкретних війн; інтерпретація поглядів і доктрин, які стосуються

війн взагалі; підбір і упорядкування фактів; функцій війн; періодичність війн; типологія суспільств і війн [3, s. 230–231]. Перефразувачи класичну дефініцію війни К. фон Клаузевіца, Г. Бутуль дав визначення миру як продовження політики іншими засобами, звільненими від насильства. У 1970-х рр. представники полемології суттєво диференціювалися у розумінні предмета дослідження цієї дисципліни. Зокрема, Ж. Френд пропонував суттєво розширити коло досліджень полемології, спираючись на те, що грецький термін „πόλεμος” у Геракліта вживався у значенні не тільки війни, але й розбрату, усобиць, антагонізмів і напруженості. Тобто полемологія стала займатися революціями, ідеологічним протиборством, людською конфліктністю, явищами насильства, а також домовленостями, компромісом і миром [6, с. 128–130].

Частина науковців відстоювала необхідність переорієнтації науки у напрямі першочерговості дослідження миру, а не конфлікту. Спочатку вони використовували термін „іренологія” (гр. εἰρήνη – мир), трактуючи його як науку про умови і способи формування світового миру. Іренологія була започаткована теологічними концепціями обґрунтування миру між християнськими конфесіями. Однак термін не прижився, і частіше застосовували вислів „вивчення миру” (англ. *peace research*, нім. *Friedens- und Konfliktforschung*), хоча в деяких публікаціях дослідження миру та іренологія вживаються як синоніми. Основна методологічна дискусія між полемологами та представниками вивчення миру стосувалася вихідної точки дослідження: від миру до конфлікту чи навпаки. Дослідники миру стверджували необхідність вивчення умов миру з метою усунення конфліктогенних факторів. Полемологи наголошували на неможливості ліквідації наслідків без усунення причин [2, s. 248–249]. Лозунгом вивчення миру стало „Хочеш миру – пізнай мир” (“Si tu veux la paix connais la paix”) [3, s. 226].

Зміна у 1960–1980 рр. семантичного поля поняття „мир” та поява концепції позитивного миру вплинули на заміну назви „вивчення миру” (*peace research*) на „дослідження миру” (*peace studies*). Дослідження миру поєднувало дослідження конфліктів (*conflict studies*), дослідження розвитку (*development studies*), філософсько-етичні роздуми, історичний контекст та теорію міжнародних відносин. Тематика дослідження миру поширилася на екологічну проблематику, економічно-культурний конфлікт Півночі та Півдня [7, s. 131–132]. Цілі дослідження миру Ю. Борґош поділив на три категорії:

- Короткотривалі – роз’яснення небезпеки джерел і потенційних наслідків гонки озброєнь та зброї масового знищення для світового миру;
- Середньотривалі – вказування на способи гальмування гонки озброєнь, гамування наявних вогнищ війн і конфліктів в економічній, науково-технічній, дослідницькій і психологічній площині;
- Довготривалі – наукові вказівки щодо об’єктивних і суб’єктивних умов усунення війн та встановлення позитивного миру, тобто вільного від структурного насильства [3, s. 264–265].

На думку С. Рудніка, „дослідження миру можна окреслити як науку, яка займається причинами війн і сучасними міжнародними конфліктами, які не можуть досліджуватися "традиційними" суспільними науками внаслідок їх спеціалізації, політичних обмежень чи недостатнього рівня організації досліджень, – і яка використовує методи, розвинені іншими суспільними науками” [8, s. 64].

Е. Кшиштофік вважала, що дослідження миру, як окрема галузь науки, має на меті дослідження науковими методами умов мирного співіснування у світі, можливості їх створення та утримання. Предмет його дослідження досить широкий: напрями цивілізаційного розвитку, глобальне стратегічне суперництво, гонка озброєнь і роззброєння, міжнародна і загальна безпека, світова соціально-економічна політика, світові рухи, які діють для захисту і збереження миру, насильство у міжнародних відносинах, суспільні проблеми, захист прав людини й т. п. [9, s. 17–18]. Теоретико-методологічну базу дослідження миру становили політологія, теорія міжнародних відносин, соціологія, економіка, соціальна психологія, історія і міжнародне право.

У науковому середовищі відсутній консенсус стосовно періодизації досліджень миру.

Й. Кондзеля і К. Язьвінський періодизували дослідження миру на три етапи:

- 1945–1955 рр. – ця стадія характеризувалася аналізом фашизму, тоталітарного соціалізму, націоналізму і шовінізму;
- 1955–1968 рр. – на цьому етапі дослідження миру виділилося в окрему дисципліну, досліджувалися наслідки можливого ядерного конфлікту, вивчався політичний феномен „холодної війни”;
- 1968–1980/1990 рр. – на цій стадії розпочалося дослідження проблем розвитку, суспільно-економічної відсталості, конфлікту Північ–Південь.

Х. Кубяк виділив 5 основних фаз дослідження проблем миру:

- перша фаза (до Першої світової війни – на цьому етапі мир оцінювався як відсутність війни і основна увага приділялася дослідженню війни);
- друга фаза (міжвоєнний період – період спроб гарантування миру за допомогою глобальної міжнародної організації і політичного ідеалізму В. Вільсона);
- третя фаза (від початку Другої світової війни – до середини 1960-х років: ця стадія характеризувалася домінуванням школи політичного реалізму Г. Дж. Моргентау та пошуками „рівноваги сил”);
- четверта фаза (від середини 1960-х – до Осені Народів 1989 р.: еволюція дефініції миру, поява концепції позитивного миру);
- п'ята фаза (1990-ті роки: переорієнтація уваги на дослідження психологічних аспектів миру) [7, s. 130–132].

Проблемами миру, поряд з дослідженням миру, займається також наука про розв'язання конфліктів (conflict resolution). Л. Крісберг виділив 4 етапи розвитку конфліктології:

- 1914–1945 рр. – поява в США в період Великої Депресії академічного зацікавлення проблемами розв'язання конфліктів;

- 1946–1969 рр. – заснування численних інституцій з дослідження миру;
- 1970–1985 рр. – розробка концепції позитивного миру, занесення до програми досліджень конфліктів тренінгів з посередництва і переговорів;
- 1986–2005 рр. – останній етап дослідження конфліктів характеризувався поглибленням знань стосовно його причин, ескалації та переговорного процесу [10, s. 19].

Суттєві відмінності спостерігаються і в баченні об'єктів дослідження миру.

Згідно з Й. Кондзєлею, загальна структура теорії миру містила три складові: емпірична теорія, нормативна теорія, теорія діяльності або праксеологія миру. Практиологія передбачала наукову розробку найефективніших методів діяльності, що вели б спочатку до негативного, а в дальшій перспективі – до позитивного миру [3, s. 272, s. 276].

Програма досліджень Німецького товариства дослідження миру і конфліктів містила:

- теоретичні дослідження конфліктів і криз;
- конфліктний потенціал міжнародних розбіжностей;
- залежність соціально-економічної структури і зовнішньополітичної поведінки;
- динаміку озброєнь і конфлікти;
- мирні зміни й стратегії переходу;
- форми міжнародної й багатонаціональної співпраці;
- акції без насильства;
- педагогічні передумови миру;
- перенесення досліджень миру до практичної політики [8, s. 70].

Дослідження миру, згідно з висновками С. Рудніка, методологічно поділяється на три основні напрями:

- філософсько-моральний (онтологічно-нормативний) напрям базується на філософських положеннях, етиці й оцінює явища і процеси через призму моралі (насамперед християнської). Намагається опрацювати модель мирного суспільства у глобальному масштабі та опрацювати концепцію позитивного миру;

- емпірично-аналітичний напрям прагне опрацювати загальну теорію миру з опорою на емпіричні дослідження, звільнені від метафізики та ціннісних характеристик. Використовуються методи, аналогічні до природничих наук, тобто підтвердження чи заперечення гіпотези шляхом експерименту і створення на цій підставі узагальнювальної теорії. На практиці це виявляється у зборі фактів, роздроблення досліджуваного предмета на фрагменти, припускаючи, що вивчення окремих частин дасть повний образ дійсності. Велика увага приділялася статистичним і соціометричним технікам, теорії ігор;

- суспільно-критичний напрям базується на марксизмі, пов'язаний з лівими рухами на Заході і пропонує не покращення наявної суспільно-політичної структури, а її докорінну зміну [8, s. 80–81].

Ю. Боргош виділив 11 предметів дослідження *peace research*:

- 1) джерела індивідуального і структурного насильства;
- 2) причини суспільної несправедливості як найглибшого мотиву всіх війн;
- 3) економічні, політичні, науково-технічні та психологічні джерела гонки озброєнь;
- 4) вплив груп інтересів на форсування озброєнь та супутніх військових доктрин;
- 5) сучасні та перспективні наслідки гонки озброєнь для вичерпання природної сировини та стримування суспільного прогресу;
- 6) можливості та шляхи переходу від виробництва воєнної продукції до мирної та переміщення людей з першої до другої (конверсія);
- 7) організація та імплементація нового економічного ладу;
- 8) засоби побудови довіри між різними суспільними системами;
- 9) еволюція наявних систем у напрямі побудованого на згоді світового організму;
- 10) суть і форми виховання для миру;
- 11) загальне бачення світу без війн, зброї та армії [3, s. 266].

Дослідження миру розвивалося у рамках традиційної американської й критичної скандинавської школи. Відмінності між ними стосувалися об'єктів дослідження та відповідно опрацьованих концепцій миру.

Традиційний напрям дослідження миру розвивався насамперед в американських осередках, і його першочерговим завданням було недопущення атомної війни. Заходи цього напрямку були середньотерміновими, тобто гасіння можливих конфліктів, а не усунування їх причин. У межах цього напрямку вчені досліджували проблеми контролю над озброєннями, роззброєнням, балансом сил, однак ігнорували інтереси індивідів і груп [8, s. 86]. Дослідження миру, започатковані в американських університетах і дослідницьких закладах, концентрувалися на вивченні структури міжнародних відносин як пріоритетному способі досягнення миру. Школа політичного реалізму Г. Дж. Моргентау проголошувала національні інтереси визначальним фактором політики держав. Умовами миру вважалися здатність обмеження претензій суверенних націй-держав за допомогою принципів міжнародного права, міжнародна моральність, громадська думка і саморегульований процес „рівноваги сил” [7, s. 131].

Критичний напрям розвивався під впливом скандинавської групи й мав слабкий вплив на реальну політику. Однак його представники запропонували нові, ширші визначення конфлікту, насильства і миру, вивчали суспільні конфлікти. Основними нововведеннями критичного напрямку були дослідження асиметричних конфліктів, структурного насильства та суперечностей по лінії Північ-Південь [8, s. 89].

Особливе значення відіграли скандинавські дослідницькі установи: Інститут дослідження миру в Осло, Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Інститут дослідження миру і конфлікту (Геллеруп, Данія) та Інститут дослідження миру в Тампоро. Роль координувального осередку

для скандинавських закладів, що досліджують проблеми розв'язання конфліктів, виконує Скандинавський комітет співпраці з міжнародної політики, дослідження конфліктів і миру. Заслугою скандинавських осередків стало поєднання американських здобутків суспільних наук із пацифістськими вимогами, критикою ієрархічності міжнародної системи та підкресленням проблем економічної та суспільної нерівності [8, s. 31].

Поділ на традиційні й критичні дослідження миру збігається із поділом на середньо- і довгострокові дослідження відповідно до часу досягнення поставленої мети. Згідно з К. Кайзером, середньотермінові дослідження концентруються навколо причин і наслідків криз та військових конфліктів, їх гасіння, запобігання і регулювання. Безпосередніми об'єктами середньотермінових досліджень є превентивна дипломатія, обмеження гонки озброєнь, усунення джерел напруженості, посередництво у міжнародних конфліктах, роль міжнародних організацій. Довготермінові дослідження миру проникають до глибинних суспільних, психічних і технологічних передумов побудови міцного миру. Вони вивчають політичні та економічні інтереси, конфліктну поведінку в різних політичних системах, роль виховання для формування мирного світу, описують альтернативні мирні суспільства майбутнього [8, s. 91–92].

Величезний вплив на формування скандинавською критичною школою концепції позитивного миру справило морально-етичне і суспільне вчення сучасної католицької церкви та її концепція справжнього миру. Енцикліка Іоанна XXIII „Мир на Землі” (“Pacem in Terris”, 11 квітня 1963 р.) розкритикувала концепцію підтримання миру шляхом озброєння та доктрини балансу сил – „справжній і тривалий мир між народами мусить спиратися не на рівновазі сил, а тільки на взаємній довірі”. Єдиною формою розв'язання суперечок Іоанн XXIII вважав мирні засоби у вигляді порозумінь і договорів. Звертаючи увагу на зростання взаємозалежності між державами, Папа стверджував, що мир і безпека не можуть реалізовуватися індивідуально однією державою, а вимагають спільної діяльності. „Pacem in Terris” проголошувала, що справедливий мир повинен спиратися на правді, справедливості, любові та свободі [11, s. 71–72].

Енцикліка Павла VI „Populorum progression” (“Прогрес народів”) розглядала розвиток, під яким розумілося поєднання його цивілізаційного і морального аспектів, як передумову миру. Папа звертав увагу на те, що „великі економічні і суспільні диспропорції та ідеологічні відмінності спричиняють ворожість і суперечки і часто загрожують мирові”. Мир може бути досягнутий шляхом культурного та економічного розвитку і формуванням нового справедливого суспільного порядку у світі. Павло VI наголошував на необхідності виховання людей для миру. З цією метою 1 січня 1968 р. було проголошено Всесвітнім днем миру, який почали відзначати щорічно [12].

Соціальна доктрина католицької церкви й скандинавська критична школа, вживаючи різні терміни, наголошували на спільній тезі про необхідність перенесення справи зміцнення і гарантування миру із міждер-

жавної сфери на рівень інститутів громадянського суспільства у сферу взаємостосунків та свідомості кожної людини. Тому вплив католицької концепції справедливого миру на концепцію позитивного миру скандинавської школи можна вважати взаємним.

Теорію позитивного миру розробляли: Й. Галтунг, Б. Роллінг, К. Боулдінг, Г. Франк, Д. Сенґхаас, Е. Кріппендорф та ін. Чільний представник скандинавської школи дослідження миру Й. Галтунг поділив мир на дві стадії: негативний і позитивний. Негативний мир появляється після підписання мирного договору, тобто формального завершення конфлікту. Однак негативний мир ще не становить повноцінного миру, а є тільки перехідним етапом між протиборством і довготривалим миром. Запорукою міцного миру є усунення всіх типів насильства. Згідно з Й. Галтунгом, насильство – це розбіжність між потенціалом і актуальним станом [13, р. 168; 14, р. 2]. Насильство – дії, слова, установки, структури чи системи, які завдають фізичної, психологічної, соціальної чи екологічної шкоди і /або не дають людям можливості повністю реалізувати себе [15, с. 24]. Й. Галтунг вважав насильство наслідком незадоволення людських потреб. Він виділив чотири групи потреб і прав, які відповідають чотирьом групам насильства:

- 1) класичне насильство (акти насильства, спрямовані проти людського тіла, поєднуються із психологічним насильством);
- 2) бідність (незадоволення основоположних матеріальних потреб);
- 3) репресії (позбавлення прав людини);
- 4) відчуження (незадоволення нематеріальних потреб) [5, с. 25].

Персональне насильство має яскраво виражений суб'єкт, а відсутність такого суб'єкта означає структурне насильство або суспільну несправедливість. Якщо при персональному насильстві є суб'єкт і об'єкт, то при структурному насильстві – тільки об'єкт [8, с. 134–136]. Структурне насильство – це ситуація, коли людина не може повністю реалізувати свої соматичні та духовні можливості, не може вільно розвиватися, тобто наявні нерівність у розподілі влади, нерівні життєві шанси й присутня суспільна несправедливість.

Й. Галтунг дійшов висновку, що негативний мир настає у разі усунення безпосереднього насильства, а формування позитивного миру відбувається на усуненні структурного і культурного насильства [10, с. 29]. Усунення різних типів насильства і суспільної несправедливості лежить в основі розв'язання конфліктів і побудови позитивного миру, тобто „мир є відсутністю насильства” [16, р. 81–117]. Позитивний мир – це стан суспільства, за якого можлива реалізація багатьох цінностей (суспільної справедливості, добробуту, щастя, відсутності страху, утиску, експлуатації, свободи, рівності), а негуманні відносини усунені або обмежені [8, с. 152]. Позитивний мир встановлюється внаслідок трансформації негативного миру, коли сторони втягнуться у будівництво миру, процес примирення, погодяться з думкою, що війна завершена і не прагнуть до її повторення.

Відмінність негативної і позитивної дефініції миру полягала в тому, що перша окреслювала, чим мир не є, а друга – чим є або повинен бути. Характерними рисами позитивного миру є залучення індивідів, суспільних груп і класів до спільних справ, ліквідація експлуатації і гноблення людини людиною, рівність, справедливість, подолання націоналізму і шовінізму, повна незалежність і суверенність, справедливий економічний лад у регіональному і міжнародному масштабі, егалітарна економічна інтеграція і т. д. [2, s. 255–256]. С. Руднік нечіткість визначення позитивного миру порівнював зі станом у медицині, коли точно можна дати визначення хвороби, але не можна визначити, що слід розуміти під здоров'ям [8, s. 143]. Визначення миру становить складне завдання і дотепер не існує вичерпної дефініції поняття. Й. Галтунг і Я. Еберг, систематизувавши всі уявлення про мир протягом людської історії, виділили 20 основних концепцій:

1. Гебрайська „shalom”.
2. Християнська „agape”.
3. Грецька, антична „eigene”.
4. Римська „pax”.
5. Арабська „islam”.
6. Індуїська „ahimsa”.
7. Гандійська „ahimsa” і „satyagraha”.
8. Буддистська „золота середина”, або „chungyung”.
9. Китайська „hor'ing”, „p'ingho” та „ai”.
10. Японська „heiwa” і „wahei”.
11. Мир як відсутність війни.
12. Мир як договори, угоди, федералізм.
13. Мир через (міжнародне) право.
14. Мир через суспільний договір і державне утворення (state formation).
15. Мир через соціалізм і безкласове суспільство.
16. Мир через соціальне урівноважування (societal equilibrium).
17. Мир через мир через баланс сили / або страху.
18. Мир через справедливість чи рівність.
19. Мир через ненасильство.
20. Мир як позитивний мир [17, p. 257].

Відсутні навіть уніфіковані терміни стосовно миру. Донедавна в „Британіці” явище миру пояснювалося у статті „Мир, міжнародний”. Тепер йому присвячена стаття „Демократичний мир”, де цей феномен трактується у руслі „закону М. Дойла” – тобто про відсутність агресивних намірів у ліберально-демократичних режимів [18, p. 494–497; 19].

Однак загалом політичні науки і теорія міжнародних відносин оперують двома основними методами визначення миру. Перший з них трактує мир як протиставлення війни, стан відсутності війни, „стан відносин, коли війна неможлива” [20, p. 198], та правильних, законно впорядкованих відносин у державі та між державами [21, с. 266–269]. Другий включає у дефініцію миру додаткові елементи, які перетворюють мир у конструктивний, справедливий,

демократичний і тривалий. Згідно з такою інтерпретацією, мир не є простим протиставленням війні, не є станом без війни, не є паузою між війнами, не є однаковою безпекою держав і не є процесом роззброєння. Мир є всім тим, що сприяє культивуванню і розвитку всіх видів творчого міжнародного ладу та гуманістичних аспектів людської цивілізації. Таке розуміння справедливого миру лягло в основу Декларації Генеральної Асамблеї ООН від 15 грудня 1978 р. про приготування суспільств до життя в мирі [22].

Віддзеркаленням поглядів традиційної школи дослідження миру є концепція Р. Арона, яка визначала мир як „припинення, на довший або коротший час, модальностей насильницького суперництва між політичними утвореннями” [23, с. 157]. Згідно з принципами, на яких ґрунтується мотивація мирної поведінки суб'єктів, Р. Арон виділив три типи миру:

- мир сили – очевидно, ґрунтувався на домінуванні одного зі суб'єктів, тобто це відповідник імперського миру;

- мир безсилля або мир страху – „це такий мир, який панує (панував би) між політичними утвореннями, жодне з яких неспроможне (або не спромоглося б) завдати супротивникові смертельного удару”. Різновидом миру страху Р. Арон вважав агресивний мир, тобто відносини періоду „холодної війни”;

- мир задоволення – це відносини, побудовані на повазі до якогось принципу легітимності, та які ґрунтуються на небажання суперничати за землю, людей, силу та ідеї [24, с. 208–212].

Таким чином, протягом 1960-1980 рр. дефініція миру еволюціонувала від його негативного розуміння до поняття позитивного миру.

В останні десятиліття суттєво зросло зацікавлення дослідженням миру у світі. За підрахунками Ю. Борґоша, проблеми війни і миру у 1980-х рр. вивчали понад 200 інститутів, кафедр і дослідницьких установ, які публікували понад 70 періодичних видань [2, с. 249–250]. На початку XXI ст. досліджують мир як академічну дисципліну понад 300 дослідницьких осередків та університетів [25]. У 1963 р. для координації досліджень проблем миру на з'їзді в Кларенсі за участю представників Пагуоського руху, ЮНЕСКО та вчених з 14 країн засновано Конференцію для дослідження міжнародного миру і безпеки. 3 грудня 1964 р. у Лондоні вона була перейменована у Міжнародну асоціацію дослідження миру.

Сучасні дослідження миру характеризуються поглибленням знань стосовно причин і ескалації конфліктів та ведення переговорного процесу. Тривають дослідження над окремими етапами конфлікту та методами втручання і вирішення на кожній окремій стадії, попереднє діагностування можливості появи конфлікту, запобігання конфліктам і т. п. Розв'язання конфлікту стало сприйматися у далекосяжній перспективі, оскільки вирішення його тимчасовими методами, що не ведуть до структурних змін, спричиняє його відновлення. Тому новий підхід пропонує поєднання останньої і першої фази розв'язання конфлікту – тобто миробудівництва із запобіганням конфліктові. Тільки застосування такого методу дає в результаті тривале розв'язання конфлікту і встановлення миру.

Новим методом розв'язання конфліктів стало акцентування уваги на місцевій культурі, звичаях і традиціях, що зумовило переорієнтацію на пряму миротворчої діяльності. Якщо раніше мир встановлювався методом зверху (top-down), тобто внаслідок діяльності та рішень міжнародних організацій, урядів і миротворчих сил, то новий підхід пропонує встановлення миру знизу (bottom-up), тобто залучення в мирний процес жителів регіону, місцевих лідерів, експертів і т. п.

Новітні дослідження миру вбачають загрози стабільності у глобальній зміні клімату, порушенні прав людини, закритості економічних систем, стримуванні розвитку, нерозв'язаності соціальних проблем, екологічних і техногенних викликах [26, с. 51]. Зміна кліматичних умов матиме вплив на уповільнення економічного зростання, загострення боротьби за ресурси, масової міграції і появу збройних конфліктів [27; 28]. У дослідженнях розглядається взаємозв'язок між відкритістю економіки та частотою внутрішніх конфліктів, тобто більш відкриті країни мають нижчий рівень внутрішніх конфліктів [29; 30]. Значна увага дослідників звернена на запобігання порушенню прав людини, етнічної та гендерної дискримінації. Результати аналізу підтвердили, що країни-ізгої, які порушують права людини, частіше схильні до участі у збройних конфліктах [31].

Якщо, згідно із Р. Зайдельманом, дослідження миру перебуває на „стадії немовляти” (причому ця оцінка стосувалася насамперед політичної науки на Заході) [32, с. 38], то ще більш методологічні проблеми спостерігаються в Україні. Паралельне використання кількох термінів для означення однієї наукової галузі створює поняттєвий хаос [33, с. 56–61; 34–36]. На нашу думку, їх слід уніфікувати та використовувати англomовний відповідник назви науки, який став загальносвітним, – тобто дослідження миру. Застосування інших назв матиме подвійний зміст, оскільки, наприклад, мирологія несе в собі означення богослов'я миру, тобто релігійно-церковної концепції миру в православ'ї [37], подібно як іренологія – в католицизмі. Потребують коригування, уточнення чи уніфікації визначення війни та миру, етапів мирного процесу і т. д.

Дослідження миру має значні перспективи для розвитку і удосконалення. Потребують глибшої розробки такі напрями: дослідження впливу нових конфліктогенних факторів на безпеку, стабільність і мир; опрацювання рекомендацій щодо більш ефективної політики держави і позиції суспільства в умовах гібридної війни; визначення способів протиставлення діяльності ботів та застосуванню мови ненависті в інформаційному середовищі, які мають на меті провокування протистояння; удосконалення способів побудови миру „знизу”, тобто на рівні локальних спільнот і окремих людей.

Оскільки Україна одною з перших стала полем нового типу конфліктів, коли неоголошена війна ведеться у нових сферах (кібератаки, інформаційна війна і т. д.), перед вітчизняною наукою постали виклики та можливості удосконалення досліджень миру, розробки нових теорій мирного процесу для принципово інших технологічних і юридичних умов гібридного конфлікту.

Бібліографічні посилання

1. Polémologie. URL: <http://www.universalis.fr/encyclopedie/polemologie/> (дата звернення: 26.01.2021)
2. Borgosz J. Problemy wojny i pokoju w filozofii nowożytnej (Epoka desakralizacji wojen i pokoju). Wychowanie dla pokoju. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1983. S. 207–239.
3. Borgosz J. Drogi i bezdroża filozofii pokoju (od Homera do Jana Pawła II). Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1989. 311 s.
4. Ryszka F. Polityka i wojna. Świadomość potoczna a teorie XX wieku. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975. 347 s.
5. Świeca J. Metodologiczne aspekty polemologii i peace research u schyłku XX w. Między realizmem a utopią. Świadomościowo-ideologiczne i polityczne przesłanki pokoju i demokracji na przełomie XX i XXI wieku oraz ich historyczne uwarunkowania. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu śląskiego, 1998. S. 21–35.
6. Соловьев А. В. Полемология – французская социология войны. Социологические исследования, 1993. № 12. С. 128–130.
7. Kubiak H. Pokój. Encyklopedia socjologii. T. 3 : O-R. Warszawa : Oficyna Naukowa, 2000. S. 128–135.
8. Rudnik S. Badania nad pokojem w Republice Federalnej Niemiec. Słupsk : Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, 1984. 371 s.
9. Krzysztofik E. Wsparcie pokoju we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Warszawa : Oficyna a Wolters Kluwer business, 2009. 328 s.
10. Dziewulska A. Sztuka rozwiązywania konfliktu zbrojnego. Teoria i praktyka oddziaływania na współczesne konflikty. Warszawa : Bellona, 2007. 215 s.
11. Jan XXIII. Pacem in terris. Encyklika Pacem in terris o pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności Papieża Jana XXIII do czcigodnych braci patriarchów, prymasów, arcybiskupów i biskupów oraz innych ordynariuszy zachowujących pokój i wspólnotę za Stolicą Apostolską, do duchowieństwa i wiernych chrześcijan całego świata oraz do wszystkich ludzi dobrej woli. Wrocław : Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 1997. 88 s.
12. Paweł VI, Jan Paweł II. Orędzia papieskie na światowy Dzień Pokoju. Rzym : Lublin, 1987. 212 s.
13. Galtung J. Violence, Peace, and Peace Research. Journal of Peace Research, 1969. No. 6. P. 167–191.
14. Galtung J. Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization. International Peace Research Institute, 2003. 281 p.
15. Работа с конфликтом. Навыки и стратегии практической работы с конфликтом. Б.м.: Ресурсы Примирения; Кавказский институт мира, демократии и развития, 2005. URL: <http://www.c-r.org/our-work/caucasus/documents/01rus.pdf> (дата звернення: 17.10.2016).
16. Galtung J. A Structural Theory of Imperialism. Journal of Peace Research, 1971. Vol. 8. No. 1. P. 81–117.
17. Øberg J. Cosmology, Peace and World Order. Peace and the Future. Proceedings of the II International Peace University, Aarhus, October 1985 / Edited by Torben Størner, Jorgen Kjoer, Henning Høgh Laursen, Gert Østergard, Wolfgang Kahlig. Aarhus : Aarhus University Press, 1986. P. 249–267.
18. Peace, international. Encyclopædia Britannica. Chicago; London; Toronto; Geneva; Sydney; Tokyo; Manila : Encyclopædia Britannica, Inc.; William Benton, Publisher, 1967. Vol. 17. P. 494–497.

19. Democratic peace. URL: <https://www.britannica.com/topic/democratic-peace> (дата звернення: 26.01.2021).
20. SD. Peace. A Dictionary of Conservative and Libertarian Thought / Edited by Nigel Ashford and Stephen Davies. London; New York : Routledge, 1991. P. 198.
21. Капто А. С. Энциклопедия мира. Москва : Книга и бизнес, 2002. 544 с.
22. Declaration on the Preparation of Societies for Life in Peace (15 December 1978). URL : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/360/91/IMG/NR036091.pdf?Open+Element> (дата звернення: 17.10.2016).
23. Арон Р. Мир і війна між націями. Київ : Юніверс, 2000. 688 с.
24. Aron R. Pokój i wojna między narodami. Warszawa : Centrum im. Adama Smitha, 1995. 228 s.
25. Wiberg H. Peace Research: Past, Present, Future. URL: <http://www.uibk.ac.at/peacestudies/downloads/peacelibrary/peaceresearch.pdf> (дата звернення: 17.10.2016).
26. Раджоньери Р. Структура системы и динамика конфликтов. Этнические и региональные конфликты в Евразии: в 3 кн.: Кн. 3. Международный опыт разрешения этнических конфликтов / общ. ред. Б. Коппитерс, Э. Ремакль, А. Зверев. Москва : Весь Мир, 1997. С. 41–53.
27. Koubi V., Bernauer T., Kalbhenn A., Spilke G. Climate variability, economic growth, and civil conflict. Journal of Peace Research, 2012. Vol. 49. No. 1. P. 113–127.
28. Salehyan I. From Climate Change to Conflict? No Consensus Yet. Journal of Peace Research, 2008. Vol. 45. No. 3. P. 315–326.
29. Carlson M., Listhaug O. Citizens' Perceptions of Human Rights Practices: An Analysis of 55 Countries. Journal of Peace Research, 2007. Vol. 44. No. 4. P. 465–483.
30. Soysa I. de, Fjelde H. Is the hidden hand an iron fist? Capitalism and civil peace, 1970–2005. Journal of Peace Research, 2010. Vol. 47. No 3. P. 287–298.
31. Caprioli M., Trumbore P. F. Human Rights Rogues in Interstate Disputes, 1980–2001. Journal of Peace Research, 2006. Vol. 43. No. 2. P. 131–148.
32. Зайдельман Р. Теории конфликтов и мира: концепции, подходы и методы. Этнические и региональные конфликты в Евразии: в 3 кн.: Кн. 3. Международный опыт разрешения этнических конфликтов / общ. ред. Б. Коппитерс, Э. Ремакль, А. Зверев. Москва : Весь Мир, 1997. С. 16–40.
33. Федина С. Формування понятійно-категоріальної системи у теоретичних дослідженнях миру. Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини, 2007. Вип. 21. С. 56–61.
34. Семчинський К. Мирологія (миротворчі студії). Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми ті інші новотвори) / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий світ-2000, 2015. С. 223–224.
35. Семко В. Іренологія. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів I–IV рівнів акредитації / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий світ-2000, 2014. С. 279–280.
36. Генік М. Дослідження миру. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів I–IV рівнів акредитації / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий світ-2000, 2014. С. 173–175.
37. Мирологія. Православие: Словарь атеиста / под общ. ред. Н. С. Гордиенко. Москва : Политиздат, 1988. С. 129.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2021